

Гість з-під Монте Санто

Василь Софронів-Левицький

– Думаєте, пане доктор, що це неврастенія? – махнув рукою адвокат Борецький і нетерпеливо порушився на вигіднім, шкірянім кріслі. Напроти нього сидів визначний лікар нервових недуг, доктор Н.

– Будьте спокійні, пане меценасе, – повторив з певністю і переконанням лікар. – Це звичайні неврастенічні прояви, які не тяжко усунути. Маєте розстроєні нерви. Забагато працюєте, замало вживаєте спорту. Зрештою, всі ми, що перенесли на своїх плечах війну – неврастеніки. Вам треба змінити оточення, виїхати на довший час у гори, не читати часописів, не стикатися з людьми. Добра також легка фізична праця. А поки що я запишу вам деякі ліки.

Меценас Бобрецький стукав пальцями по поручнях крісла.

– Не знаю, як маю переконати вас, пане доктор, що, власне кажучи, почуваюся здоровим. Мої думки функціонують правильно, нерви реагують справно. Так бодай мені здається, незважаючи на те, що сказав вам ваш молоток і моє коліно, чи мої пальці, якими ви перед хвилиною казали дотикати носа.

Лікар усміхнувся.

– Не перечу, пане меценасе. Зовсім не перечу. Тільки цей ваш неоправданий неспокій, про який ви говорите... Це і є ваші хорі нерви, які потребують лікування, спочинку. Ще одно, пане меценасе. Маю вражіння, що ви весь час скриваєте щось переді мною. Коли ви почуваєтеся здоровим, коли ваші нерви, на вашу думку, реагують справно, то чого ви запросили мене сьогодні до себе? Я, як лікар, ствердив, що ваші нерви нездорові. Але я хочу знати щось більше; хочу знати, що саме їх тривожить і розстроює... Тільки усуваючи причини недуги, зможемо усунути саму недугу.

На чолі адвоката Борецького зарисувалися борозди зморшок. Дрібна сітка жилок довкола очей виступила помітніше і надавала його обличчю виразу втоми. Він подивився розгубленим зором на лікаря, що сидів проти нього, і ніяково перевів їх на його білі, пухкі руки, що лежали сплетені на круглих колінах, як два колачики з солодкого тіста. Було в цих руках щось заспокоїливого і теплого. Вони якби додали меценасові відваги. Він нагло підніс голову і спитав:

– Чи ви вірите в духів, пане докторе?

Хвилину панувала мовчанка. Адвокат Бобрецький наляв з боклажки, яка стояла коло нього на низькій столику, дві чарки і вихилив свою чарку, не чекаючи на лікаря. Потім почав говорити:

– Я, може, висказався занадто тривіально. Чи ви вірите в астральні тіла, в астральну субстанцію, яка не гине разом зі смертю людини, а живе далі своїм окремим життям у космічних просторах, може прибирати колишню подобу людини, матеріалізуватися і виконувати всякі конкретні вчинки? Ні? Ви як лікар не можете вірити у всі ті окультишні шарлатанства?

Меценас Бобрецький потер рукою чоло.

- Ні, ви мене не переконуйте, пане докторе, - казав по хвилині, коли лікар хотів дати йому кілька вияснень. - Тут нема аргументів. Тут може бути тільки віра або невіра. Випадок, про який хочу вам оповісти, я пережив перед десяти літами. Льогічно, науково можна його дуже легко пояснити. Можна врешті сказати, що був це тільки дивний збіг обставин. Я також пробував так переконати себе. Я вже навіть погодився був з тою розгадкою, яку даєте ви, яку дає здорова, матеріялістична льогіка дрібного міщанина, який просто волить не вірити в ті так звані надприродні явища; волить не вірити тому, щоби думки про різні астральні тіла, флюїди, позагробове життя і подібні речі не перешкоджали йому в інтересах і не мутили його супокою. Смерть. Що це є смерть, пане докторе? Чи взагалі існує смерть, коли з неї ще отворені дороги до життя? Коли там поза нею існують людські почування: приязни, любови, ненависти, пімсти?

Адвокат на мить замовк, потім говорив далі:

- В гімназії я дружив з одним товаришем, що звався Микола Павлусів. Малі підручки люблять порівнювати себе з клясичними героями, і тому товариші називали нас Кастором та Поллюксом. Ми були нерозлучні. Так, як тепер дивлюся на це, то наша тісна дружба мала своє підложжя в наших дуже відмінних вдачах, які себе добре доповнювали. Я подивляв його холоднокровність і зрівноваженість, які проявлялися у нього вже в дитячих літах, а також силу волі, яка межувала майже з зухвалістю, він любив мене за мою більше м'яку, по-дитячому безпосередню вдачу і за дрібку того поетичного полету, який у мене тоді ще був.

Після гімназії ми разом записалися на право і скінчили саме перший рік студій, як вибухла війна. Війна нас розлучила. Миколу занесла на сербський, пізніше на італійський фронт, а мене кидала весь час по східнім фронтах від Перемишля до Риги. Все-таки ми досить часто листувалися і мали докладні відомости один про одного. Писали тоді просто на те, щоби дати знати другому, що один з нас ще живий. Було багато днів, коли людина не вірила у можливість завтрашнього дня. Ви, пане докторе, кажете - неврастенія - це ще мало! Ми всі повинні бути божевільні по тій війні. Ми не перенесли її на своїх плечах, як ви це кажете, - ми перетягнули її, як млинський камінь, на своїх нервах!

Меценас нахмурих брови, якби хотів зловити думку. Потім хитнув головою.

- В травні 1916 р. мене ранили відломком ґранати в ногу. Як виздоровів, я дістав чотири тижні відпустки, яку я рішив провести у Відні, бо Галичину тоді займали москалі. Про свою відпустку я написав Миколі, який воював тоді на італійському фронті, і наказав йому, щоби конечно постарався вирватися бодай на кілька днів з фронту та приїхав також до гарної столиці Австрії. Там ми мали стрінутися. Вже у Відні прийшла від нього відповідь, що дістає явний приказ на три дні і що в неділю 21 червня нічним поїздом приїде. Просив мене бути в тім часі в каварні "Аліянс" біля полудневого двірця, куди він прийде просто з поїзду. Поїзд повинен був прибути до Відня в 10.25 вечором.

Назначеного дня я був уже в дев'ятій годині в каварні "Аліянс". Мої милиці, на яких

я мусів ще ходити, звертали на мене загальну увагу. З усіх сторін стрічали мене погляди, повні цікавості та співчуття, тим більше, що по тяжкій рані я був вихуділий та виснажений і справді виглядав, як примара. Щоби скритися від цікавих поглядів, я засів у відлюдному кутику на м'якій канапі, засунувся глибоко у подушки і при чорній каві почав гортати ілюстровані журнали та часописи.

Читання не йшло мені. Я був утомлений. Рана відзивалася млосним шарпанням, а світло лампи мерехтіло в очах різноколіровими колісцями. Я відсунув часописи, опер голову на м'яку спинку канапи і так чекав.

На приятеля можна часом чекати з більшою терпеливістю, як на дівчину. Я цього досвідчив тоді.

В міру того, як наближалася година приїзду Миколи, напруження огортало мене. Тому я не можу повірити в те, щоби я заснув. Очі я мав увесь час отворені. В голові не було жодних думок, крім одної – ось за кілька хвилин отворяться двері й увійде Микола.

Годинник напроти мене на стіні показував 15 хвилин перед одинадцятю, коли справді отворилися двері і на порозі станув Микола, у сірім однострою старшини і в гострій уланській шапці на голові. Я не зірвався зі свого місця, щоби його привітати. На те забракло мені чомусь енергії, а може, й сил. Я подумав собі, що це зайве. Микола відразу звернувся в мій бік і, не скидаючи шапки, підійшов до мого столика. Йшов так, як люди, які не хочуть дати пізнати по собі того, що вони п'яні або хворі: просто, виміреним, рівним кроком, не похитуючись ні вправо, ні вліво. Весь час дивився на мене. Без слова сів напроти мене і перевів погляд на купу часописів, що лежали на столі. Взяв один з них, розгорнув на кінцевих сторінках і, вийнявши з кишені своєї блюзи червоного олівця, закресли якийсь відступ. Ще раз подивився на мене, встав і вийшов таким самим рівним виміреним кроком, як прийшов. Це все тривало, може, одну хвилину.

Я не здавав собі справи з того, як довго я сидів потім з очима вліпленими у двері, за якими зник Микола. Коли я нагло прокинувся з мого отупіння, було вже поза північ. Каварняні гості розійшлися. Сонний кельнер маячів подалік на кріслі, як біла пляма на темнім тлі неосвітленої салі. Він зрезигновано дивився в мою сторону, чекаючи, коли я надумаюся відійти. Я, видно, не робив вражіння сплячої людини, коли він не важився звернути мені увагу на пізню годину. Одинока лампа на другім кінці салі над буфетом, за яким куняла касієрка, і друга над моїм столиком простягали до себе бліді руки через пустку округлих столиків і позакладаних крісел.

Я кликнув на кельнера "платити". Заки він видав мені решту з банкноти, мій погляд мимоволі впав на часопис, що лежав переді мною. Це було останнє вечірнє видання "Вінер Таґбляту". Як крізь мряку пригадався мені Микола. Аж тепер прийшло мені на думку питання, чи Микола дійсно приходив до каварні, чи, може, це мені так снилося. Мені нагадався рух червоного олівця у руці Миколи. Я зацікавлено схопив часопис. Маю його ще й тепер у себе в хаті. Ніякого знаку олівця на ньому не було. Але мій зір відразу впав на те місце, яке зазначив Микола. Це було останнє вечірнє видання з великою, звичайною тоді рубрикою: "Полягли на полі слави". Я читав між десятками

назвищ відступ:

"Микола Павлусів, поручник 30.п.п. ур. 30.09.1896 р. поліг 19.1916 р. в бою за Монте Санто".

Микола Павлусів не жив уже від двох днів, – закінчив своє оповідання адвокат Бобрецький.

Він зітхнув, тяжко піднявся з крісла і підійшов до вікна. Осінній вітер кидав унизу по вулиці плахтою брудного, газетного паперу, а сухі листки, що спадали з дерев, вганяли за нею, як зграї горобців за сполошеною совою.

– Чи те, чим ви тривожитеся тепер, зв'язане з цим дивним випадком з-перед десяти літ? – спитав лікар.

Адвокат Бобрецький раптово обернувся від вікна і непогамовано закричав:

– Так! Це він! Це Микола переслідує мене!

Лікар підбіг до свого пацієнта і взяв його за руку. На чоло адвоката виступив дрібними краплями піт, його обличчя було бліде. Він відтягнув двома пальцями комірець від шиї, мовби не міг зловити повітря. Потім зітхнув глибоко і подивився безпорадним поглядом на лікаря.

– Заспокойтеся, пане меценасе, – заговорив лагідно лікар, подаючи йому склянку води. – Сідайте. Розкажіть мені все, що вас тривожить. Це все можна направити.

Майже силою посадив його знову у фотель.

– По війні, – почав по хвилині меценас тихим, змученим голосом, – коли я скінчив студії і практику, я створив адвокатську канцелярію, яка, як знаєте, йде мені добре. Перед двома літами я оженився. Те, що я взяв собі за жінку колишню наречену Миколи, повинно переконати вас, що я зумів розумово вияснити собі ту мою галюцинацію в каварні і той дивний збіг обставин з газетою. Зрештою, вічно зайнятий своєю працею, я не мав часу ані охоти думати про такі справи. Чи мав я в'язатися спогадом давньої дружби, коли Микола вже вісім літ не жив?

Очі меценаса неспокійно забігали по кімнаті.

– І тоді почалося це. Зараз по наших шлюбів. Перед тим цього ніколи не було, розумієте?... Перший раз в овочарні.[37] Вертаючись зі суду, я купував звичайно у поблиській овочарні цукорки або овочі для моєї подруги. Купець був знайомий мені вже здавна, людина у моїх літах. Здалека вітав мене і кланявся. Того дня я ввійшов до його крамниці, щоби купити дві помаранчі. З гостей, крім мене, не було нікого. Я з насолодою вибирав великі, пахучі овочі з білого, плетеного коша. Ніжний запах тонкими струнками овівав мене, а гарячий, сочистий колір помаранч нагадував соняшні краєвиди полудневої країни. І тоді нараз огорнув мене дивний неспокій. Я цілою своєю істотою відчув, що хтось станув позаду мене і дотикає мене своїм напруженим, холодним зором.

Пам'ять записує все докладно в такі хвилини. Я запримітив, що пальці моєї руки побіліли і тремтять разом з помаранчею, яку я тримав у долоні. У голові стукнула мені думка – Микола! – хоч я перед тим зовсім про нього не думав.

Помаранча випала мені з руки назад у кошик. Я притьмом оглянувся. У крамниці,

крім мене і купця, не було нікого. Купець стояв у другім куті крамниці і здіймав з високої полиці якусь коробку.

- Чи пан меценас вже вибрали помаранчі? Чим можу ще служити? - склонився услужно, запримітивши мій наглий рух.

- Здавалося мені, що ви говорили щось про Монте Санто? - спитав я. - Про чудові помаранчі в долинах під Монте Санто в Італії?

Я поставив це питання, хоч знав, що ніхто не говорив про Монте Санто.

- Ні, пане меценасе, - здивовано заперечив купець. - Але ці помаранчі правдиві італійські. Палестинські тут у другім кошику.

Меценас опустил руки на коліна і, схиливши голову, припишк, немов нагадував собі щось болюче і важке.

- Відтоді почав переслідувати мене. Спершу рідко, потім щораз частіше. Стрічає мене на вулиці, приходять до моєї канцелярії, стає у брамі моєї кам'яниці, коли іду зі суду, і я мушу перейти попри нього. Пізнаю його по тім неспокою, що нагло опановує мене в його присутності. Часом показується мені на мить у сутінках бічних, неосвітлених вуличок. З блідим, нерухомим обличчям, в острій уланській шапці, у військовім однострою, стоїть за вуглом якоїсь кам'яниці і дивиться на мене. Сліпий жах огортає мене тоді, жах, пане докторе, розумієте, що це значить? Жах. Ношу його в собі, присипляю, оманюю льогікою думки, борюся з ним силою цілої моєї істоти, але він причаюється в мені і нагло, зрадливо, підступно розпружує свої хапальця, гидкі, волохаті хапальця поліпа.

Меценас забився в куток великого шкіряного фотелю, притиснув скорчені руки до грудей і непевними, недовірливими очима дивився на лікаря.

- Ви не смієтеся з мене, пане докторе? Ви не смієтеся? Це така нісенітниця. Коли я говорю голосно про це, я бачу, яке це смішне. Але я - терплю, пане доктор. І коли б ви могли допомогти мені...

Мій знайомий, доктор Н., якого я просив, щоби дав мені якусь тему до новелі зі своєї лікарської практики, оповів мені цю історію одного свого пацієнта. Я переказав її у формі оповідання. Коли він скінчив оповідати на цьому місці, приблизно так, як я це передав, спитав мене:

- Це один з цікавіших випадків моєї практики. Чи зможете з нього щось зробити?

- Розуміється, пане докторе, - potwierдив я. - Тільки ще закінчення. Яке закінчення цієї історії? Вона надто нагло обривається. Чи це справді був тільки розстрій нервів? Було б добре, якби оповідання закінчилося якимсь доказом, що тут дійсно входили в гру надприродні, окультні сили. Але ви таких доказів не можете мені дати, бо в ті сили не вірите.

Лікар почав сміятися.

- Бачите! Я казав вам заздалегідь, що випадки з моєї практики, хоч часом дуже цікаві, але для вас надаватися не будуть. Вам потрібно якогось закінчення, яке виясняло б усю інтригу оповідання. Мої випадки занадто правдиві, щоби мати закінчення - доки пацієнт ще живе. А вже майже ніколи не мають вияснення інтриги,

бо вважайте, що це хворі люди, для яких існує окрема логіка фактів, яка не існує для нас. Цей мій випадок кінчився б також на цьому місці, якби винятково не несподіване закінчення, завдяки якому я згодився вам його оповісти.

- Я цікавий, пане докторе. Але дозвольте ще одно питання щодо інтриги, - спитав я. - Виходило б, що ви, пане докторе, не маєте певности, що це все були тільки галюцинації нервово хворої людини?

Лікар здвигнув плечима.

- У науці ми дійшли до того, що вміємо пояснити вже всі факти, не вміємо тільки часом пояснити дивного їх пов'язання. Наприклад, звичайна галюцинація фізично і нервово виснаженого після рани Бобрецького в каварні і факт, що на столі лежала рівночасно газета з оповісткою про смерть поручника Миколи Павлусева. Це не було б таке дивне і, може, справді мало б який зв'язок з останньою напруженою волею умираючого приятеля, якби поручник Микола Павлусів був справді помер...

- Як то? - схопився я і недовіжливо подивився на лікаря.

- Я вам казав, що цей мій випадок мав винятково несподіване закінчення, - усміхнувся лікар. - Коли б не те, що я був при ньому присутній, і бачив це все на власні очі, я ніколи не повірив би в можливість подібної прецизности[38] у тій великій машинерії, яку називаємо долею. Раз у житті довелося мені бачити правдивий випадок *deus ex machina*, і якщо ви в нього не повірите, я зовсім не буду вам дивуватися. Але повірте, що є в житті мільйонів людей на світі якась одна, могутня, всевідуча, незрозуміла для нас логіка чи нелогічність, яка зводить людей в один згори призначений момент з найдалших кінців світа, а других розлучує на цілі літа тоді, коли вони всією своєю істотою змагають до того, щоби сполучитися.

Після того доктор закінчив своє оповідання приблизно так:

- Я успокоїв, як міг, меценаса і поручив йому виїхати негайно до одної з гірських санаторій. Я саме писав рецепту на заспокійливий лік, який він повинен був тимчасом заживати, коли хтось застукав до дверей кабінету. "Прошу", - відізався я, забуваючи, що нахожуся в чужім домі. Було вже запізно перепрошувати господаря, бо в тій хвилині двері відчинилися, і на порозі станув мужчина середніх літ з вихудлим обличчям, у витертій, старій пальті. Не хочу описувати вам того, що сталося в тій хвилині з меценасом. Це занадто прикре. Словом, це був поручник Микола Павлусів.

- Неймовірно! - крикнув я.

- Так, неймовірно, - потвердив лікар. - Він зовсім не згинув під Монте Санто. Звідомлення у "Вінер Тагбляті" було хибне, так само, як багато тодішніх неправдивих звісток про смерть того чи иншого вояка на фронті. В дійсності поручник Павлусів був того дня тяжко ранений у наступі на Монте Санто і дістався в італійський полон. Після розвалу Австрії зголосився з табору полонених до протибільшовицького легіону добровольців, яких вербувала Антанта в допомогу армії Колчака на Сибірі. Перебував цілу кампанію з армією Колчака, попав у більшовицький полон, і, як полонений, п'ять літ працював на примусових роботах у копальнях олова на Уралі. Саме того дня після довгого скитання приїхав з транспортом поворотців і опинився в місті без даху над

головою. Першою особою, до якої навідався, був колишній його приятель меценас Бобрецький.

- А меценас? - спитав я, коли лікар замовк.

Він здвигнув плечима.

- Після нервової атаки його треба було відвезти до санаторію, де знайде, мабуть, своє остаточне закінчення його неймовірна, але правдива історія.